

OGROŽENE IN NEOGROŽENE

TONJE WRABER

Rot desetleten fant sem na Debeli peči videl prvo planiko in jo – utrgal. Najbrž me tedaj ne bi nobena sila zadržala, da tega ne bi storil. Ne vem, ali sem tedaj kaj vedel o zavarovanih rastlinah, gotovo pa sem že precej slišal ali bral o planiki. S stališča planinstva in varstva narave je planika tako zanimiva rastlina, da naj mi bo dovoljeno prepisati nekaj odstavkov, ki sem jih o njej zapisal že drugje.¹

¹ O varstvu rastlinskega sveta. *Proteus* 29 (1967).

Najprej je planika rasla v miru. Bila je toliko zanimiva ali nezanimiva kot večina drugih gorskih rastlin. Ponekod so jo uporabljali kot domače zdravilo, brez posebne slave.

V 19. stoletju se je začelo. Planika je postala simbol Alp, rodil se je njen kult, ki se je posebno uveljavil v nemško govorečih deželah in se iz njih razširil še drugam.² Moda se je širila, gorski izlet ni veljal brez trofeje — planike. Začelo se je prekupčevanje. Lense (1953) prinaša bavarski oglas iz 1910. leta, ki je ponujal lepe posušene planike: 20 kosov 1 marka, 100 kosov 3 marke, 1000 kosov 12 mark. 10 000 planik je stalo le še 60 mark.

Pri nas ni bilo dosti drugače. Tuma (1911) poroča o trgovcu z gorskimi cvetjem iz Loga pod Mangartom; leta 1908 je prodal malone milijon planik, boljše vrste tisoč po 8 kron, slabše po 4 krone. Na južni strani Alp so imeli torej Bavarci hudo konkurenco. In ni čudno, da je moral že Tuma napisati, da mu je bela zvezdica skoraj redka prikazen, ko se jim je pred 25 leti komaj izogibal. V takih opažanjih ni bil edini. Leta 1924 primerja Mrak opustošena pobočja Stola s potopisom iz l. 1883, ki omenja, kako so pobočja najvišjega vrha Karavank bogata s planikami. Kunaver (1921) kar naravnost opisuje trganje

planik na Stolu, seveda kot primer, kako se ne sme delati.

Malo desetletij je poteklo in že se je pokazalo, kako planike izumirajo. L. 1880 se je porodila misel o njihovem varstvu, ki se je kmalu povsod uveljavila. Na Kranjskem je njeno varstvo l. 1898 predlagalo Slovensko planinsko društvo. Še istega leta je kranjski deželni zbor sprejel zakon, enako tudi štajerski.³ Lastnik Notranjskega Snežnika je zaradi uničevanja rastlinstva sploh prepovedal obisk Snežnika brez spremstva svojih gozdarjev ali njihove dovolilnice. Izjemoma so smeli na Snežnik brez dovoljenja člani Slov. planinskega društva, a le pod pogojem, da puste planike docela pri miru.⁴

Kaže pa, da zakonsko varstvo, ki ga uživa pri nas planika od l. 1898, ni mnogo zaleglo. Le redko naletiš na velike primerke, o katerih poročajo stari viri. Nesmiselni kult te rastline in z njim povezano dobičkarstvo sta naredila svoje. Le popoln mir bi planiki zagotovil nemoteno uspevanje. Pri Kunaverju (1947) beremo, kako lepe planike je našel na nekem kraju, kamor med vojno niso zahajali izletniki.

Navedeno nas lahko prepriča, da je planiki varstvo potrebno. Dokler bo tako zaželeno gorska trofeja, bo v nevarnosti. Med tako ogrožene rastline pri nas, nedvomno spada še več drugih cvetic.

² Mnogi jeziki, celo francoski, so za planiko prevzeli nemški izraz *Edelweiss*, ki je doma v nekaterih dolinah Visokih Tur. Še pri nas se tu in tam sliši grda spačenka »edelbajs«.

³ Plan. vestnik 4: 29, 41, 95 (1898).

⁴ Plan. vestnik 17: 90, 188, (1911).

Tako je po dandanes veljavni odredbi prepovedano vsakršno uničevanje 55 rastlinskih vrst, za eno pa je varstvo omejeno na nealpske predele. Seznam teh rastlin je nedvomno potreben revizije. Narejen je bil v času, ko smo prvenstveno varovali redke rastline, zlasti pa takšne, ki rastejo izključno ali skoraj samo v Sloveniji. Vzemimo za primer Zoisovo zvončico! Vsak planinec se razveseli ob pogledu na njene mične cvetove, ki v bolj ali manj gostih šopkih kimajo iz skalnih razpok. Botanično podkovani gornik bo tudi vedel, da gre za rastlino terciarne starosti in če povemo še to, da raste skorajda le v slovenskih Alpah (prek meja sega še v italijanske Julijce, na Monte Amariano v Karnijskih Alpah in na avstrijsko stran Karavank), ni čudno, da se je zdelo potrebno našo zvončico zavarovati. Zdaj, ko je od zavarovanja poteklo že nekaj desetletij, lahko že rečemo, da naša sama po sebi sicer koristna vnema, ni

imela pravega vzroka. Zoisova zvončica raste enako nemoteno kot pred zavarovanjem, saj skorajda ni ogrožena, če odštejemo nekaj priložnostno utrganih cvetov. Isto lahko trdimo za nekaj drugih nič manj lepih in tudi znanih rastlin, npr. za triglavsko rožo, triglavsko neboglasnico ali za triglavski svišč. Najbolj so pač ogrožene tiste vrste, ki so za »v šopek«, takšne pa naše »triglavke« niso. Ali pa srebrna krvomočnica! Pred vojno smo jo imeli res malo, saj je rasla le na tistem koščku vrha Črne prsti, ki je gledal na bohinjsko stran. Zdaj, ko imamo Krn, pa res ni nobenega vzroka, da bi se še bali zanjo, saj v tisočih z listi srebrni Krnova pobočja in jih oživlja z nežnimi, vijolično žilnatimi cvetovi. Sama pogostnost je sicer še ne varuje dovolj, k sreči pa lahko dodatno še ugotovimo, da je ne trgajo.

Beli in rumeni planinski mak sta prav čedna prebivalca negostoljubnih melišč visokogorskega sveta. Tako sta nežna, da se skoraj lahko vprašaš, kako lahko uspevata v tem grobem in osornem okolju. Za šopek nista primerna, saj se njuni cvetni listi kaj kmalu osujejo. Zato rasteta nemoteno in je njun največji sovražnik pravzaprav narava sama, ki kakšno leto z debelim snegom pokrije njuna rastišča, tako da sploh ne prideta na sonce. Spet drugje pa je dokončno skopnelo dolgoletno snežišče (spominimo se na Triglavski ledenik!) in že se prej povsem goli gruč spremeni v ljubek vrtiček planinskih makov.

V naših gorah je jaščarica najbolj pogostna v Dolini Triglavskih jezer. Nisem še videl, da bi jo kdo utrgal, saj ni nič posebno privlačna. Nekoč je bila v veljavi kot zdravilna rastlina; danes se zdi, da ima tudi po tej strani mir.

Alpska azaleja je čisto nizek grmiček, ki se razcveta že zgodaj v juniju in juliju. Ko so predlagali njeno zavarovanje, so izhajali iz dejstva, da je pri nas redka (poznali so le malo njenih nahajališč v naših Alpah) a se je, enako kot pri Zoisovi zvončici, pokazalo, da ni ogrožena. Le kdo sploh opazi njene sicer mične, a drobne in prtilične cvetove? Še bi lahko našteli nekaj rastlin, ki so zavarovane, a varstva niso potrebne, ker niso ogrožene, npr. planinsko madronščico, progasti kobil, travnolistno vrčico, plazečo sreteno in še kakšno.

Vendar pa imamo tudi rastline, ki so resnično ogrožene. O planiki smo že govorili. Spada pač med tiste rastline, ki so posebno lepe in bolj splošne znane, tako kot tudi murka, encijani, lepi čoveljc, Sternbergov nageljček, avrikelj, narcisa, planinska možina itd. Gre za znana imena in skoraj ni planinca, ki si ob njih ne bi predstavljal katere od lepotic s svojih gorskih poti.

Narcisa na karavanških rovtih nikakor ni redka in nekaj potrganih rastlin ne bi moglo škodovati njenemu obstoju. Toda, koliko je tistih »nekaž rastlin«, ki jih lahko brez škode odnesemo? In koliko bi jih pri nabiranju še pohodili? Pa je že bolje, da občudujemo narcisne travnike nedotaknjene, saj nas bodo takšni sprejeli vsako leto in nas vedno znova razveselili. Narcisa raste še marsikje drugod po Sloveniji, a nikjer tako na gosto kot na Golici in že ena izletniška nedelja lahko uniči vse to nežno in dišečo lepoto, npr. na Slavniku. Če se to ponavlja, lahko narcisa izgine povsem.

Tudi murka ni nikjer prav pogostna. Tako je privlačna, da spravlja v hudo skušnjavo vsakogar, ki bi rad prinesel domov šopek planinskega cvetja. Za trganje pa je občutljiva in na mnogo obiskovanih krajih je v resni nevarnosti. Med kukavice spada tudi lepi čoveljc, za katerega je prava sreča, da kljub svoji elegantni lepoti raste razmerno skrito in ga ne opazi vsako oko.

Encijanov ali sviščev je mnogo vrst. Tisti mali, spomladanski, je okras predgorskih sprehodov, »ta veliki«, ki mu botanično rečemo Clusijev svišč (po znamenitem nizozemskem botaniku Clusiusu iz 16. stoletja) pa je še mnogo bolj znan in priljubljen ter je eden od simbolov alpske flore. Zlasti je ogrožen v predelih, kjer ga ni veliko oz. kjer raste zunaj svoje prave domovine, pri nas npr. v Zasavju. Med encijani je še velikan, ki ga ne trgajo izletniki, a mu po življenju strežejo nabiralci zdravilnih zelišč. V mislih imam košutnik ali rumeni svišč. Največ ga seveda nabirajo domačini iz krajev, v katerih raste. Prav je, da imajo korist tudi oni, saj jim nabiranje večkrat pomeni pomemben vir za preživetje. Prav pa je tudi, da zaradi želje za čim večjim dohodkom ob pretiranem nabiranju ne pride v nevarnost obstoj rastline, kot se je to menda že zgodilo v nekaterih predelih naše države.

Na nekaj primerih smo spoznali nekatere zavarovane rastline naše alpske flore. Nekatere med njimi so ogrožene malo ali nič, spet druge so zaradi planinstva ali nabiranja zdravilnih zelišč bolj ali manj prizadete. Nedvomno niso samo zavarovane rastline tiste, ki bi utegnile biti ogrožene. Na zelo obiskovanih točkah (saj vemo, kako je na Krvavcu ali na vrhu vršiške ceste!) je v nevarnosti prav vsaka rastlina. Če ni utrjana, jo pa pohodijo. Prav bi bilo, da bi na takšnih krajih varovali celotno rastlinsko odejo, saj je ta še kako pomembna za estetsko podobo narave.

S splošnim varstvom vsega rastlinstva smo prišli do tiste stopnje naravnega varstva, ki se nam zdi v sedanjem času najbolj primerna in uspešna. Tako velja rastlinstvo na krajih, kjer je to posebno bogato: na Mangartu, Črni prsti, Krnu, Velem polju, v Dolini Triglavskih jezer, na Begunjščici, Korošici, Notranjskem Snežniku, Nanosu, Čavnu, Boču in še marsikje. Pri kompleksnem varstvu rastlinstva ni izgovorov o nepoznavanju zavarovanih vrst, saj je zavarovano vse.

Botaničnih rezervatov imamo prav malo. Edini kvalitetni je vrh Notranjskega Snežnika nad gornjo mejo bukovega gozda. Žal je ta rezervat, podobno kot tudi druga naša naravovarstvena dejavnost, zdaj le bolj ali manj na papirju. Zdi se nam, da bi kazalo kočo z vrha prestaviti na spodnji rob rezervata, kar bi bolje ustrezalo varstvenim načelom. – Celotno rastlinstvo je zavarovano seveda tudi na ozemlju Triglavskega narodnega parka. To območje bo lahko ob popolni izključitvi paše, ki je še vedno prisotna, in ob disciplini planincev postalo naš najpopolnejši in najbogatejši naravni botanični vrt.

Naj končam z ugotovitvijo, da je v slovenskih gorah rastlinski svet še razmeroma dobro ohranjen. Poskrbimo za to, da bo takšen ostal tudi v prihodnosti!

* Ilustracije k članku na prvi in zadnji strani platnic je izbral avtor v arhivu Mladinske knjige, ki je platnice tudi natisnila.

Toda nikar si preveč ne domišljajmo s svojimi zmagami nad naravo. Za vsako zmago se nam narava maščuje. Sleherna zmaga prinaša sicer predvsem tiste posledice, s katerimi smo računali, v drugi in tretji vrsti pa so posledice čisto drugačne, nepričakovane in žal prepogosto prve posledice zopet uničujejo...

In tako nas sleherni korak spominja na to, da nikakor ne gospodujemo nad naravo tako, kakor gospoduje kak osvajalec nad tujim narodom, kakor da smo izven narave, temveč s svojim mesom, krvjo in možgani pripadamo naravi in bivamo v njej; spominja nas, da je bistvo vsega našega gospodarjenja nad naravo v tem, da bolje spoznavamo njene zakone kakor vsa druga bitja in jih pravilno znamo uporabljati...

(F. Engels, Dialektika prirode)

»Nekaj bo nam kot narodu izginilo, če bomo kdaj dovolili, da bo preostala divjina uničena; če bomo dovolili, da bodo poslednji deviški gozdovi predelani v šaljive knjige in cigaretne zavojčke iz plastične mase; če bomo nekaj preživelih primerkov divjih zveri nagneti v živalske vrtove ali nagnali v smrt; če bomo usmradili še poslednji čisti zrak in umazali poslednje bistro potoke ter potegnili naše asfaltirane ceste skozi poslednja območja tišine, tako da Amerikanci v svoji lastni deželi nikoli več ne bodo varni pred hrupom, izgorelimi plini in smradom človeških in motornih odpadkov. In tako nikoli več ne bomo mogli videti sami sebe v pravi podobi pokončne v svetu kot del narave, izražen v drevju in kamenju in zemlji, kot brat drugih živih bitij, kot del naravnega sveta.

Nam je ta divjina zares nepogrešljiva, celo če ne bi počenjali nič drugega kot to, da se pripeljemo do njenih meja, in da jo nekoliko opazujemo. Kajti divjina utegne biti sredstvo, s katerim se ponovno prepričamo, da smo razumni kot bitja, kot del geografije upanja.«

(Ameriški pisatelj in zgodovinar Wallace Stegner)